

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

بسم الله الرحمن الرحيم

«وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا»
«حکومت آسمانها و زمین و آنچه میان آن دو قرار دارد از آن خداست». (مائده/۱۷)

«هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُم خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ»
«اوست که شما را جانشینانی در زمین قرار داد». (فاطر/۳۹)

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَ الْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»
«ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند». (حدید/۲۵)

«إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»
«عدالت کنید که به پرهیزگاری نزدیکتر است». (مائده/۸)

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»
«و اگر اهل شهرها و آبادیها، ایمان می آوردند و تقوا پیشه می کردند،
برکات آسمانها و زمین را بر آنها می گشودیم». (اعراف/۹۶)

.....تقدیم به:

.....بمهرم

.....برپاس

.....صبر، ایثار و همراهی اش

مالکیت، عدالت و رشد

و

تحول اندیشه‌های اقتصادی

دکتر محمد جواد نوراحمدی

استادیار دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۵
تشکر و قدردانی.....	۱۷
پیشگفتار.....	۱۹
مقدمه.....	۲۵
فصل ۱. تاکید تعالیم دینی و اندیشه‌های فلسفی بر عدالت اقتصادی و ساختار مالکیت محدود از دوران باستان تا پایان قرون وسطا... ۳۷	
۱-۱. بررسی حقوق مالکیت در دوران باستان.....	۳۸
۱-۱-۲. ریشه‌های حقوق مالکیت در دوران ماقبل تاریخ.....	۳۸
۱-۱-۳. بررسی حقوق مالکیت در سومر، مصر و اسرائیل باستان.....	۳۹
۱-۱-۴. رابطه حقوق مالکیت با نظام سیاسی در یونان باستان.....	۴۲
۱-۱-۵. بررسی رابطه بین عملکرد اقتصادی و تغییرات حقوق مالکیت در روم باستان.....	۴۵
۱-۱-۶. حقوق مالکیت محدود و عدالت در شریعت حضرت موسی <small>علیه السلام</small>	۴۶
۱-۲. بررسی تاثیر اندیشه‌های فلسفی و حقوقی در یونان و روم باستان بر مفهوم مالکیت... ۴۹	
۱-۲-۱. حقوق مالکیت محدود در یونان باستان.....	۴۹
الف. نظریه عدالت افلاطون.....	۴۹
ب. مالکیت اشتراکی در اندیشه افلاطون.....	۵۲
ج. محدودیت مالکیت خصوصی از نظر افلاطون.....	۵۳
د. نقد مالکیت اشتراکی افلاطون و دفاع از مالکیت خصوصی محدود توسط ارسطو....	۵۵
ه. مالکیت بردگان و دیدگاه ارسطو درباره تجارت و ربا.....	۵۶

۵۸. و. تقسیم عدالت به کلی و جزئی .....
۵۹. ز. نقد آموزه مُثُل افلاطون.....
۶۰. ح. نظریه ارسطو درباره عدالت اقتصادی .....
- ۶۱-۲-۱. حقوق مالکیت مطلق رومی و پیامدهای آن درباره رشد و توزیع .....
- ۶۲-۳-۱. دیدگاه سبسون درباره مالکیت خصوصی محدود و عدالت بر مبنای قانون طبیعی .....
- ۶۳-۱. تاثیر دین مسیحیت بر تحولات مفهوم مالکیت تا پایان قرون وسطا .....
- ۶۴-۱-۳-۱. خلقت و سرپرستی از دیدگاه کتاب مقدس .....
- ۶۵-۳-۲. فقر و ثروت در کتاب مقدس .....
- ۶۶-۳-۳. عدالت از منظر کتاب مقدس .....
۶۷. الف. آفرینش انسان و مأموریت یافتن وی مبنی بر اجرای عدالت در حکومت .....
۶۸. ب. عدالت خدایی به مثابه همبستگی با محرومان و ستمدیدگان و اهمیت آن برای عدالت انسانی .....
۶۹. ج. عدالت در انجیل: احیای نیت اصلی شریعت موسی توسط عیسی مسیح ﷺ .....
- ۷۰-۳-۴. ۱-۳-۴. تعریف عدالت از منظر کتاب مقدس .....
- ۷۱-۳-۵. ۱-۳-۵. رد حقوق مالکیت مطلق رومی توسط حضرت عیسی مسیح ﷺ و آباء کلیسا .....
- ۷۲-۳-۶. ۱-۳-۶. حقوق مالکیت مقید به تعالیم مسیحیت از منظر آگوستین .....
- ۷۳-۳-۷. ۱-۳-۷. حقوق مالکیت مطلق در رهبانیت و حقوق مالکیت محدود در فنودالیسم .....
- ۷۴-۳-۸. ۱-۳-۸. احیای اندیشه‌های ارسطو در مورد مالکیت و عدالت توسط توماس آکویناس .....
۷۵. الف. تاثیر نظرات ارسطو بر دیدگاه آکویناس درباره مالکیت .....
۷۶. ب. تفکیک قائل شدن آکویناس بین اداره اشیاء و بهره‌مندی از آنها و دلالت‌های آن برای رابطه فرد و جامعه .....
۷۷. ج. نزاع دومینیکن‌ها و پاپ با فرانسیسکن‌ها و دلالت‌های آن برای مفهوم مالکیت .....
۷۸. د. نگاه ارگانیکی و سلسله مراتبی آکویناس به جامعه و پیامدهای آن .....
۷۹. ه. طرح مجدد عدالت اقتصادی ارسطویی در قرون وسطا توسط آکویناس .....
۸۰. و. نظر آکویناس درباره ربا .....
۸۱. ز. زمینه‌های تحول معنای حق از بر حق بودن به معنای حق داشتن در اواخر قرون وسطا .....
۸۲. جمع‌بندی .....
۸۳. خلاصه فصل .....

فصل ۲. زمینه‌های تغییر یافتن تکلیف‌تعالیم دینی و اندیشه‌های فلسفی از عدالت اقتصادی به رشد اقتصادی و ساختار مالکیت نامحدود

پس از قرون وسطا..... ۱۰۵

۲-۱. بررسی تاثیر نهضت اصلاح دینی بر مفهوم مالکیت..... ۱۰۷

۲-۱-۱. علل پیدایش نهضت اصلاح دینی ۱۰۷

۲-۱-۲. اعتراض جان ویکلیف به فساد اقتصادی کلیسای کاتولیک..... ۱۰۸

۲-۱-۳. نقد توماس مور نسبت به مالکیت خصوصی..... ۱۰۸

۲-۱-۴. توسعه روحیه سرمایه‌داری در نتیجه تعالیم الهیات کالوینیستی..... ۱۰۹

۲-۲. جایگزینی فئودالیسم توسط سرمایه‌داری تجاری و تاثیر آن بر مالکیت، عدالت و رشد..... ۱۱۳

۲-۲-۱. بررسی عوامل موثر بر تضعیف فئودالیسم..... ۱۱۳

۲-۲-۲. توسعه کشتیرانی و تاثیر آن بر گسترش تجارت..... ۱۱۴

۲-۲-۳. زوال روحیه دینی و توسعه مادی‌گری و انسان‌مداری در نتیجه وقوع رنسانس..... ۱۱۵

۲-۲-۴. دفاع نهضت اصلاح دینی از تجارت و قرض ربوی و تاثیر آن بر رشد اقتصادی مغرب زمین..... ۱۱۶

۲-۲-۵. علل پیدایش مکتب مرکانتیلیسم و طرح نخستین دلایل افزایش ثروت ملل از سوی آن..... ۱۱۸

۲-۲-۶. افول مفهوم عدالت اقتصادی و اعلام بی‌معنا بودن آن توسط هابز..... ۱۲۱

۲-۲-۷. دیدگاه منفعت‌طلبانه هابز در مورد عدالت..... ۱۲۳

۲-۲-۸. دفاع از مالکیت خصوصی بر مبنای تصاحب و کار..... ۱۲۴

الف. حق مالکیت بر مبنای تصاحب در اندیشه گروسیوس..... ۱۲۴

ب. نظریه حق طبیعی مالکیت جان لاک..... ۱۲۵

ج. اثبات حق طبیعی نسبت به مالکیت نامحدود خصوصی توسط لاک..... ۱۲۶

د. ضرورت تاسیس حکومت برای حفاظت از مالکیت از منظر لاک..... ۱۲۸

ه. دلالت نظریه مالکیت لاک در مورد مالیات‌های دولتی..... ۱۲۹

و. استعمار و نظریه مالکیت لاک..... ۱۳۰

۲-۳. انقلاب علمی قرن هفدهم و تحولات مفهوم مالکیت..... ۱۳۰

۲-۳-۱. ریشه‌های طرز فکر جدید در اندیشه‌های آکویناس، بیکن و اُکام..... ۱۳۱

۲-۳-۲. تحول اندیشه علمی در نتیجه رنسانس و اصلاحات دینی..... ۱۳۳

۲-۳-۳. انقلاب علمی، نهضت روشنگری و تحولات دینی متعاقب آنها..... ۱۳۵

- ۲-۳-۴. رابطه حقوق مالکیت با انقلاب صنعتی و رشد اقتصادی در قرن‌های هجدهم و نوزدهم... ۱۳۸
- جمع‌بندی..... ۱۴۱
- خلاصه فصل..... ۱۴۲
- فصل ۳. بررسی علل ثروت ملل و نحوه توزیع آن در مکتب فیزیوکراسی و کلاسیک بر بنای مالکیت خصوصی محدود..... ۱۴۷**
- ۳-۱. شروع تحلیل جامع درباره علل ثروت ملل و نحوه توزیع آن در مکتب فیزیوکراسی... ۱۴۸
- ۳-۱-۱. اصول مکتب فیزیوکراسی از نگاه کنه..... ۱۴۹
- ۳-۱-۲. رابطه نظام و قوانین طبیعی و الهی با مالکیت و عدالت..... ۱۴۹
- ۳-۱-۳. منشا ثروت از نظر فیزیوکرات‌ها..... ۱۵۱
- ۳-۱-۴. نظریه توزیع درآمد فیزیوکرات‌ها و دلالت‌های آن برای حق مالکیت..... ۱۵۱
- ۳-۱-۵. جایگاه و وظایف دولت در مکتب فیزیوکراسی..... ۱۵۴
- ۳-۱-۶. انتقادهای تورگو نسبت به نظرات فیزیوکرات‌ها..... ۱۵۵
- ۳-۱-۷. ریشه‌ها و پیامدهای نابرابری و راه حل روسو در قالب حقوق مالکیت محدود... ۱۵۶
- ۳-۲. عدالت و رشد در اندیشه بنیان‌گذاران مکتب کلاسیک و پیامدهای آن برای مالکیت... ۱۵۸
- ۳-۲-۱. شرایط عدالت در اندیشه هیوم و دیدگاه او درباره نابرابری و مالکیت خصوصی. ۱۵۹
- ۳-۲-۲. نظریه اسمیت در مورد علل ثروت ملل و نحوه توزیع آن..... ۱۶۳
- الف. نویسندگان مؤثر بر افکار و نظریه‌های اسمیت..... ۱۶۴
- ب. اعتقادات فلسفی - دینی اسمیت و شرایط اقتصادی - اجتماعی دوران زندگی او... ۱۶۷
- ج. بررسی تضاد بین نظریه احساسات اخلاقی و ثروت ملل اسمیت..... ۱۶۹
- د. مفهوم ثروت و عوامل تعیین‌کننده رشد و هماهنگی اقتصادی در اندیشه اسمیت... ۱۷۱
- ه. بررسی رابطه دولت با مالکیت، عدالت و رشد اقتصادی در نظام طبیعی اسمیت..... ۱۷۴
- و. توزیع، برابری و عدالت در نظریات اسمیت..... ۱۷۸
- ۳-۳. زمینه‌های تغییر تمرکز مطالعات اقتصادی از بررسی علل ثروت ملل به علل فقر ملل... ۱۸۵
- ۳-۳-۱. مفهوم مالکیت و عدالت در اندیشه فایده‌گرای جرمی بنتام..... ۱۸۵
- ۳-۳-۲. قانون جمعیت مالتوس و تبدیل خوش‌بینی حاکم بر دوران پس از اسمیت به بدبینی..... ۱۸۹
- الف. نظر گادوین درباره مالکیت و خوش‌بینی او و کندرسه به آینده اقتصاد..... ۱۸۹
- ب. قانون جمعیت مالتوس و دلالت‌های آن برای چشم‌انداز بدبینانه اقتصاد و علل فقر... ۱۹۰
- ۳-۳-۳. تاثیر قوانین غله بر چشم‌انداز بدبینانه ریکاردو به اقتصاد..... ۱۹۲
- ۳-۳-۴. نظریه توزیع درآمد ریکاردو..... ۱۹۴

الف. پیامدهای نظریه بهره مالکانه زمین ریکاردو برای مفهوم مالکیت	۱۹۶
ب. عوامل موثر بر پیدایش تضاد بین منافع طبقات مختلف اقتصاد.....	۱۹۹
۳-۳-۵. زمینه‌های دفاع جان استوارت میل از مالکیت محدود و لزوم دخالت دولت در اقتصاد ..	۲۰۱
الف. وجود تضاد و دوگانگی در نظریات میل	۲۰۳
ب. دلالت‌های تفکیک میل بین قوانین تولید و توزیع برای اصلاحات اجتماعی	۲۰۶
ج. اصلاحات اجتماعی پیشنهاد شده توسط میل	۲۰۸
جمع‌بندی.....	۲۱۲
خلاصه فصل	۲۱۳
فصل ۴. تحلیل رابطه حقوق مالکیت خصوصی نهمودباقرمطل در مکتب سوسیالیسم	۲۱۹
۱-۴. الگوهای ارائه شده توسط سوسیالیست‌های تخیلی برای اصلاح ساختار مالکیت سرمایه‌داری.....	۲۲۰
۱-۱-۴. مروری بر پیشینه سوسیالیسم قبل از قرن نوزدهم	۲۲۰
۲-۱-۴. نقد سیسموندی بر توزیع ثروت و نظام مالکیت سرمایه‌داری و راه‌حل پیشنهادی او	۲۲۴
۳-۱-۴. تاکید سن سیمون بر صنعت و جایگاه مالکیت در تولید	۲۲۶
۴-۱-۴. انتقاد سن سیمونیان نسبت به مالکیت خصوصی در دو بعد تولید و توزیع ثروت	۲۲۷
۵-۱-۴. تعبیر پرودون از مالکیت به منزله «دزدی»	۲۳۱
۶-۱-۴. راه‌حل سوسیالیست‌های تعاون‌طلب برای اصلاح نظام سرمایه‌داری	۲۳۵
۲-۲-۴. اندیشه سوسیالیست‌های دولتی آلمان درباره توزیع ثروت.....	۲۳۹
۱-۲-۴. توزیع عادلانه محصول و مالکیت اجتماعی وسایل تولید از نگاه رودبرتوس	۲۴۰
۲-۲-۴. مداخله دولت در اقتصاد از نگاه لاسال	۲۴۲
۳-۲-۴. اعاده حیثیت واگنر برای دخالت دولت در اقتصاد	۲۴۴
۳-۴. بررسی نظر مارکس در سوسیالیسم علمی مبنی بر الغای مالکیت خصوصی	۲۴۶
۱-۳-۴. بررسی زندگی و آثار علمی مارکس در زمینه اقتصاد	۲۴۷
۲-۳-۴. تأثیرپذیری مارکس از فلسفه آلمانی	۲۴۸
۳-۳-۴. تحلیل شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی دوران مارکس	۲۵۰
۴-۳-۴. بررسی چارچوب فکری و روش‌شناسی مارکس	۲۵۱
۵-۳-۴. اثبات استثمار در شیوه تولید و حقوق مالکیت سرمایه‌داری توسط مارکس.....	۲۵۵
۶-۳-۴. دیدگاه مارکس درباره ناعادلانه بودن ذاتی نظام سرمایه‌داری	۲۵۸

- ۳-۳-۷. چگونگی پیدایش، توسعه و فروپاشی سرمایه‌داری از نگاه مارکس ۲۶۰
- جمع‌بندی ۲۶۴
- خلاصه فصل ۲۶۴
- فصل ۵. عکس‌العمل بر مارکسیسم و جهت‌گیری نظر اقتصادی در مسیر ایجاد بکرایی بین علل ثروت و فقر ملل ۲۶۹**
- ۱-۵. حذف تدریجی مفاهیم مالکیت و عدالت از تحلیل‌های اقتصادی توسط نئوکلاسیک‌ها ۲۷۰
- ۱-۱-۵. جایگاه مالکیت در نظرات گوسن به عنوان یکی از پیشگامان اقتصاد نئوکلاسیک .. ۲۷۱
- ۱-۲-۵. زمینه‌های تغییر در واژه و محتوای اقتصاد سیاسی توسط جونز ۲۷۲
- ۱-۳-۵. جایگاه مالکیت و عدالت در نظریات والراس ۲۷۳
- ۱-۴-۵. تاثیر دغدغه‌های اخلاقی و ریاضی مارشال بر نظرات او در مورد مالکیت و توزیع ۲۷۵
- ۱-۵-۵. اثبات کارا و عادلانه بودن توزیع نئوکلاسیکی توسط کلازک ۲۷۶
- ۱-۶-۵. نقد و یکسبک نسبت به نظام بازار آزاد ۲۷۸
- ۱-۷-۵. توزیع درآمد از دیدگاه پارتو و راه‌حل او برای مشکل فقر ۲۷۹
- ۱-۸-۵. دفاع پیگو از سیاست‌های توزیع مجدد درآمدی موافق با کارایی و رشد ۲۸۰
- ۱-۹-۵. نظریات رابینز و فریدمن در جدایی اقتصاد از اخلاق و تفکیک اقتصاد اثباتی از دستوری .. ۲۸۱
- ۲-۵. سایر عکس‌العمل‌ها به مارکسیسم در جهت حفظ نظام سرمایه‌داری ۲۸۳
- ۱-۲-۵. تاثیر تعالیم اجتماعی کلیسای کاتولیک بر مفهوم مالکیت ۲۸۳
- ۲-۲-۵. دلالت‌های پیدایش، گسترش و تضعیف دولت‌های رفاه و کمونیستی برای مالکیت، عدالت و رشد اقتصادی ۲۸۷
- ۲-۳-۵. حق رأی همگانی به عنوان عاملی برای مهار واکنش بر ضد حقوق مالکیت مطلق ۲۸۹
- ۲-۴-۵. تغییر نام نظام سرمایه‌داری به نظام بازار ۲۹۱
- الف. ریشه‌های تاریخی بدنامی نظام سرمایه‌داری ۲۹۱
- ب. مفهوم نظام بازار و انواع آن ۲۹۴
- ج. شکل‌های مختلف مالکیت و مؤسسه در نظام‌های بازاری ۲۹۵
- د. تفکیک مالکیت از مدیریت و کنترل در شرکت‌های مدرن ۲۹۶
- ۲-۵-۵. راه‌حل کینز برای نجات سرمایه‌داری در قالب رشد اقتصادی از طریق مداخله دولت در اقتصاد ۲۹۸
- ۲-۶-۵. دخالت و عدم دخالت در بازار از منظر اقتصاد توسعه و اقتصاد نئولیبرال ۳۰۰
- ۳-۵-۵. زمینه‌های احیای مفاهیم مالکیت و عدالت در تحلیل‌های اقتصادی در نیمه دوم قرن بیستم ۳۰۲

۳۰۲.....	۱-۳-۵. طرح مجدد مفهوم مالکیت در تحلیل های اقتصادی توسط نهادگرایان جدید
۳۰۳.....	الف. اهمیت نهادها و نهاد حقوق مالکیت در اقتصاد نهادگرای جدید
۳۰۵.....	ب. تعریف حقوق مالکیت و ابعاد مختلف آن
۳۰۶.....	ج. پیامدهای حفاظت و نقض حقوق مالکیت برای رشد اقتصادی
۳۰۹.....	د. جایگاه رشد اقتصادی و توزیع درآمد در تعیین حقوق مالکیت
۳۱۲.....	۲-۳-۵. تاثیر نظریه عدالت رالز بر احیای مجدد عدالت در تحلیل های اقتصادی
۳۱۳.....	الف. تلاش رالز برای ایجاد سازگاری بین آزادی و برابری (کارایی و عدالت) در نظریه عدالت
۳۱۷.....	ب. تاکید بر حقوق مالکیت مطلق و رد عدالت توزیعی در نظریه عدالت استحقاقی نوزیک
۳۲۰.....	ج. اولویت آزادی بر عدالت و رد نظریه های عدالت توزیعی از منظر هایک
۳۲۶.....	جمع بندی
۳۲۷.....	خلاصه فصل
	فصل ۶. تکلیف اندیشه های اقتصاد اسلامی بر عدالت اقتصادی و ساختار مالکیت محدود و دلالت های آن برای رشد اقتصادی
۳۳۵.....	عادلانه.....
۳۳۶.....	۱-۶. مالکیت و عدالت از دیدگاه قرآن و روایات
۳۳۶.....	۱-۱-۶. مالکیت خداوند و جانشینی انسان در قرآن و روایات
۳۳۶.....	الف. مالکیت مطلق خداوند
۳۳۷.....	ب. اموال به عنوان امانت و عاریه نزد انسان
۳۳۸.....	ج. اموال به عنوان پشتوانه و مایه قوام زندگی
۳۳۹.....	۲-۱-۶. قسط و عدالت در قرآن و روایات
۳۴۳.....	۲-۶. بررسی اجمالی نظر متفکران مسلمان در تمدن اسلامی و دوران معاصر درباره مالکیت و عدالت
۳۴۴.....	۱-۲-۶. جایگاه عدالت و حقوق مالکیت در مدینه فاضله فارابی
۳۴۶.....	۲-۲-۶. رابطه عدالت با دوام و زوال حکومت ها در اندیشه خواجه نظام الملک طوسی
۳۴۸.....	۳-۲-۶. نحوه به دست آوردن مالکیت و محدودیت های آن از منظر غزالی
۳۵۰.....	۴-۲-۶. عدالت در اندیشه خواجه نصیرالدین طوسی مقارن با حمله مغول
۳۵۱.....	الف. اثر حمله مغول در تغییر مبادی علمی ایران و رشد تصوف
۳۵۲.....	ب. تعریف عدالت در فلسفه سیاسی خواجه نصیر
۳۵۶.....	۵-۲-۶. مفهوم و جایگاه عدالت در اندیشه های قطب الدین محمد شیرازی

- ۶-۲-۶. قیمت عادلانه و نقش دولت در تنظیم اقتصاد از منظر ابن تیمیه ۳۵۷
- الف. قیمت معادل یا قیمت عادلانه از نظر ابن تیمیه ۳۵۷
- ب. سود عادلانه از دیدگاه ابن تیمیه ۳۵۸
- ج. نظر ابن تیمیه درباره کنترل قیمت‌ها توسط دولت ۳۵۹
- د. فقر و توزیع درآمد از نظر ابن تیمیه ۳۶۰
- ه. نهاد حسبه از دیدگاه ابن تیمیه ۳۶۰
- ۶-۲-۷. پیامدهای بی‌عدالتی برای رشد و توسعه از منظر ابن خلدون ۳۶۱
- ۶-۲-۸. محقق کرکی و تجویز پرداخت خراج به شاهان صفوی ۳۶۳
- ۶-۲-۹. اخباری‌گری و مقابله با علوم عقلی در دوران صفویه ۳۶۵
- ۶-۲-۱۰. محقق سبزواری و اندیشه عدالت در دوران انحطاط صفویه ۳۶۶
- ۶-۲-۱۱. عدالت و پیامدهای آن در معراج‌السعاده ملا احمد نراقی ۳۶۷
- ۶-۲-۱۲. بررسی و رد شبهه مطرح نشدن عدالت در روابط اقتصادی در نوشته‌های متفکران مسلمان قرون وسطا ۳۷۰
- ۶-۲-۱۳. بررسی مختصر نظریات متفکران اقتصاد اسلامی معاصر درباره مالکیت ۳۷۳
- الف. بررسی دیدگاه‌های مشترک صاحب‌نظران اقتصاد اسلامی معاصر در مورد مالکیت ۳۷۳
- ب. قلمروهای اختلاف نظر در مورد مالکیت ۳۷۴
- ۶-۳. بررسی نظرات برخی از صاحب‌نظران اقتصادی شیعه معاصر درباره مالکیت، عدالت و رشد ۳۷۹
- ۶-۳-۱. مالکیت محدود بر مبنای اصل جانشینی از نگاه مرحوم طالقانی ۳۷۹
- الف. محدودیت مالکیت انسان بر مبنای اصل جانشینی ۳۷۹
- ب. ریشه مشکلات اقتصادی از منظر طالقانی ۳۸۰
- ج. برخی احکام اسلامی درباره مالکیت و نقد نظام‌های سرمایه‌داری و سوسیالیسم بر اساس آنها ... ۳۸۱
- ۶-۳-۲. مالکیت محدود به عدالت از نگاه استاد شهید مرتضی مطهری ۳۸۳
- الف. جایگاه و اهمیت مالکیت و ثروت در اسلام ۳۸۳
- ب. اعتباری بودن مالکیت و نسبت آن با دنیای واقعی ۳۸۵
- ج. نسبت مالکیت با غریزه، قانون و عدالت ۳۸۷
- د. رابطه اصل اختصاص با اصل مالکیت در اعتباریات قبل و بعد الاجتماع از دیدگاه علامه ۳۸۸
- ه. بررسی نسبت میان حقوق فطری و مالکیت محدود انسان ۳۸۹
- و. دلالت حقوق فطری نسبت به رابطه میان فرد و جمع از منظر علامه طباطبایی و شهید مطهری ... ۳۹۰
- ز. مقایسه دیدگاه اسلام در زمینه مالکیت با دیدگاه‌های سوسیالیستی و سرمایه‌داری .. ۳۹۱

۳-۳-۶. بررسی عوامل محدود کننده مالکیت از نگاه شهید صدر و دلالت های آن برای رشد اقتصادی عادلانه.....	۳۹۴
الف. ریشه مشکلات اقتصادی از نظر شهید صدر	۳۹۷
ب. بیش معنوی و توحیدی: راه حل رفع مشکلات اجتماعی و اقتصادی و بستر تحقق عدالت	۴۰۰
ج. مبنای تشکیل جامعه توحیدی و زندگی اجتماعی عادلانه	۴۰۲
د. خلافت انسان و دلالت های آن در مورد مالکیت، عدالت و رشد اقتصادی	۴۰۳
ه. عدالت اجتماعی، هدف موازین و معیارهای الهی درباره ثروت و مالکیت برای انسان جانشین.....	۴۰۶
و. نظریه توزیع شهید صدر و ارتباط آن با مالکیت و عدالت.....	۴۰۸
ز. نظریه تولید شهید صدر و ارتباط آن با ثروت، عدالت و رشد اقتصادی: رشد عادلانه ثروت	۴۲۰
ح. نقد ویژگی ها و پیامدهای ساختار مالکیت در نظام سرمایه داری معاصر بر اساس نظرات شهید صدر درباره موازین عدالت در اقتصاد اسلامی	۴۲۳
جمع بندی.....	۴۲۷
خلاصه فصل	۴۲۸
جمع بندی و پیشنهادهایی برای مطالعات آینده	۴۳۳
الف. جمع بندی پژوهش	۴۳۳
ب. پیام سیاستی پژوهش	۴۴۲
ج. پیشنهادهایی برای مطالعات آینده.....	۴۴۲
منابع و مأخذ.....	۴۴۳
نمایه	۴۶۳

فهرست جداول

- جدول شماره (۱-۱): حقوق مالکیت محدود و عدالت در شریعت حضرت موسی علیه السلام ۱۰۲
- جدول شماره (۱-۲): مالکیت و عدالت در مدینه فاضله افلاطون ۱۰۲
- جدول شماره (۱-۳): نقد افلاطون و طرح ابعاد عدالت اقتصادی توسط ارسطو ۱۰۳
- جدول شماره (۱-۴): تاثیر حقوق طبیعی رواقیان بر دیدگاه سیسرون درباره مالکیت و عدالت ۱۰۳
- جدول شماره (۱-۵): تاثیر دین مسیحیت بر تحولات مفهوم مالکیت تا پایان قرون وسطا ۱۰۴
- جدول شماره (۲-۱): بررسی تاثیر نهضت اصلاح دینی بر مفهوم مالکیت ۱۴۵
- جدول شماره (۲-۲): تاثیر جایگزینی فئودالیسم توسط سرمایه‌داری تجاری بر مفهوم مالکیت ۱۴۶
- جدول شماره (۳-۱): شروع تحلیل جامع درباره علل ثروت ملل و نحوه توزیع آن در مکتب فیزیوکراسی ۲۱۶
- جدول شماره (۳-۲): بررسی نظرات آدام اسمیت درباره عدالت، رشد و مالکیت ۲۱۷
- جدول شماره (۳-۳): بررسی نظرات بنتام و ریکاردو ۲۱۷
- جدول شماره (۳-۴): بررسی آراء جان استوارت میل ۲۱۸
- جدول شماره (۴-۱): بررسی نظر مارکس در سوسیالیسم علمی مبنی بر الغای مالکیت خصوصی ۲۶۸
- جدول شماره (۵-۱): حذف تدریجی مفاهیم مالکیت و عدالت از تحلیل های اقتصادی توسط نئوکلاسیک‌ها ۳۳۲
- جدول شماره (۵-۲): بررسی نظرات اقتصاددانان نهادگرای جدید در زمینه مالکیت ۳۳۳
- جدول شماره (۵-۳): نظریه عدالت جان رالز ۳۳۳
- جدول شماره (۵-۴): نظریه عدالت استحقاقی رابرت نوزیک ۳۳۳
- جدول شماره (۵-۵): تبیین سراب عدالت اجتماعی از دید هایک ۳۳۴
- جدول شماره (۶-۱): نظرات سید محمود طالقانی درباره مالکیت ۴۳۱
- جدول شماره (۶-۲): نظرات شهید مطهری درباره مالکیت ۴۳۱
- جدول شماره (۶-۳): بررسی عوامل محدود کننده مالکیت از نگاه شهید صدر و دلالت های آن برای رشد اقتصادی عادلانه ۴۳۲
- جدول شماره ۷: خلاصه نظریات متفکران درباره مالکیت در طی ادوار مختلف تاریخ اندیشه اقتصادی ۴۴۰

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل. آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند. از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند- درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت **مکتب علمی امام صادق علیه السلام** را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

وَلِلَّهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه

تشکر و قدردانی

«الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله»

خداوند متعال را شاکرم که توفیق انجام این پژوهش را به ما عنایت فرمود و ما را از راهنمایی‌های اساتیدی عالم برخوردار نمود و نیز از همراهی و همیاری خانواده‌ای صمیمی بهره‌مند گردانید. پس از حمد و سپاس خداوند و شکر نعمات الهی، بر خود لازم می‌دانم از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر مسعود درخشان که به‌رغم اشتغالات فراوان، ما را از نظرات و تجربیات ارزشمند علمی خود در تمامی مراحل انتخاب موضوع، انتخاب چارچوب تحلیلی مناسب و نهایتاً در تدوین و تبویب و نتیجه‌گیری از پژوهش بهره‌مند نمودند، صمیمانه تشکر نمایم. همچنین ضروری است از اساتید گرانقدر آقایان دکتر حمید ناظم‌ان و دکتر یدالله دادگر که ما را از نظرات و راهنمایی‌های خود جهت تسهیل در امر تدوین پژوهش و تدقیق، تعمیق و تکمیل آن برخوردار نمودند، متواضعانه تشکر نمایم. همچنین بر خود فرض می‌دانم از آقایان دکتر محمد مهدی عسکری و دکتر سید محمدرضا سیدنورانی و نیز سرکار خانم دکتر پروین که با طرح سوالات و نقدهای علمی خود موجب روشن شدن کاستی‌های پژوهش و برانگیخته شدن تلاش مجدد نگارنده در جهت اصلاح نواقص آن گردیدند، خاضعانه تشکر نمایم. از خداوند متعال توفیقات روزافزون علمی و معنوی این اساتید بزرگوار را خواهانم.

بی‌شک به ثمر نشستن مطالعات و کارهای علمی بدون حمایت‌های روحی و معنوی خانواده امکان‌پذیر نمی‌باشد، لذا شایسته و بایسته است که از همسر صبور و فداکارم که ایثارگرانه بار سنگین این پژوهش را برای ما قابل تحمل نمودند، صمیمانه تقدیر و تشکر نموده و سلامتی و توفیقات روزافزون علمی و معنوی ایشان را

آرزومندم. همچنین از پدر و مادر عزیزم که همواره در تمامی مراحل تحصیل مشوق و راهنمایم بوده‌اند و دائماً از دعای خیر آنها بهره‌مند بوده‌ام متواضعانه تشکر کرده و عافیت و سعادت دنیا و آخرت ایشان را از خداوند بزرگ خواستارم.

در پایان ضمن سپاس‌گزاری مجدد از همه کسانی که به نحوی در تدوین این پژوهش نقش داشته‌اند، تاکید می‌نمایم که به‌رغم تلاش فراوان ما جهت برخورداری و استفاده هر چه بیشتر از راهنمایی‌ها و ارشادات اساتید گرانقدر، با توجه به بضاعت علمی ناچیز نگارنده، کاستی‌های فراوانی در این پژوهش به چشم می‌خورد که همه آنها را متوجه نگارنده دانسته و از خداوند قادر متعال می‌خواهم توفیق و فرصت تکمیل این پژوهش را در مطالعات آینده در اختیار ما قرار داده و ما را با تعالیم و حیانی خود که از طریق انبیاء علیهم‌السلام به ما رسیده است جهت دستیابی به نظام اجتماعی و اقتصادی عادلانه، هر چه بیشتر آشنا گرداند. «والسلام علی من اتبع الهدی»

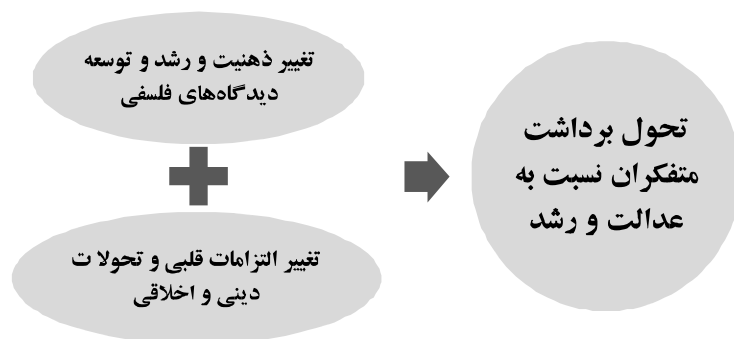
پیشگفتار

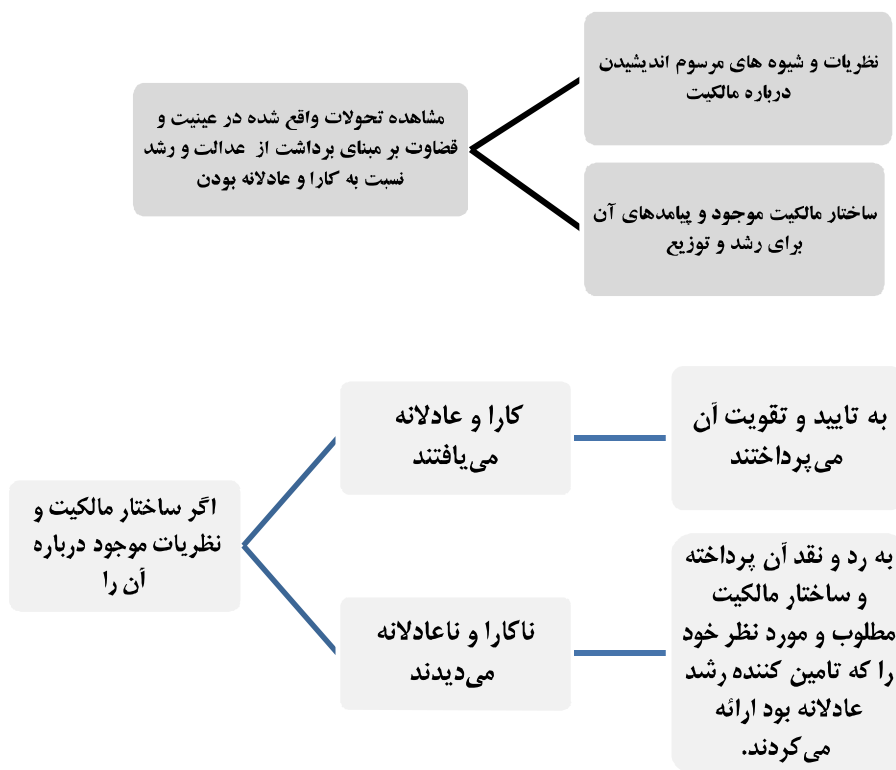
علت تحولات مفاهیم مالکیت و عدالت در تاریخ اندیشه اقتصادی چه بوده است؟ چه نسبتی بین تحولات مالکیت با عدالت و رشد اقتصادی در تاریخ اندیشه اقتصادی وجود داشته است؟ تحولات تاریخی دین مسیحیت چگونه موجب تحول مفهوم مالکیت در اندیشه اقتصادی شده است؟ آیا ساختار مالکیت در سرمایه‌داری معاصر با موازین عدالت در اقتصاد اسلامی سازگار است؟ ساختار مالکیتی که بستر ساز رشد اقتصادی عادلانه می‌باشد چه ویژگی‌هایی دارد؟ این پرسش‌ها مهم‌ترین سوالاتی هستند که در این پژوهش سعی در پاسخ‌گویی به آنها خواهیم داشت. در راستای سوالات فوق دو فرضیه در این پژوهش مورد بررسی و ارزیابی قرار خواهد گرفت: اولاً، مفهوم مطلوب مالکیت در اندیشه متفکران بزرگ، در واکنش به شرایط موجود اقتصادی در عصرشان و ملهم از رشد و توسعه دیدگاه‌های فلسفی، به‌منظور رفع موانع رشد اقتصادی و برقراری عدالت در توزیع درآمد تغییر یافته است. ثانیاً، ویژگی‌ها و پیامدهای نظام مالکیت در سرمایه‌داری معاصر با موازین عدالت در اقتصاد اسلامی ناسازگار است.

چارچوب تحلیلی و نظری که برای بررسی فرضیه‌های فوق مورد استفاده قرار گرفته عبارت است از این‌که: هر نظام اقتصادی بر ساختاری از مالکیت استوار است. هر ساختاری از مالکیت نیز بر برداشتی از عدالت مبتنی است. همچنین هر ساختاری از مالکیت پیامدهایی اقتصادی در زمینه رشد و توزیع عادلانه درآمد و ثروت دارد. ساختار مالکیت و پیامدهای اقتصادی آن در آثار فلاسفه اخلاق و سیاست، حقوق‌دانان و دانشمندان الهیات در طول تاریخ همواره مطرح بوده است. از دوران فلاسفه یونان

باستان تاکنون، ساختار مالکیت به‌عنوان یکی از عوامل مهم در بسترسازی برای رشد اقتصادی و تحقق عدالت اقتصادی به‌شمار می‌رفته است. همه متفکران در مواجهه با موضوع مالکیت، هنگامی شروع به نظریه‌پردازی می‌کردند که ساختار مالکیت موجود در نظام اقتصادی حاکم یا شیوه مرسوم اندیشیدن درباره مالکیت را نادرست می‌یافتند. همچنین هر یک از متفکران، ساختار مطلوبی از مالکیت بر مبنای برداشت خود از عدالت نسبت به توزیع درآمد و ثروت در ذهن خود داشته‌اند. تغییر در شرایط اقتصادی و سیاسی حاکم (تغییر عینیت)، تغییر دیدگاهها و تفکرات فلسفی (تغییر ذهنیت) و تغییر جهان‌بینی‌های دینی، اعتقادات مذهبی و ارزش‌های اخلاقی (تغییر التزامات قلبی) موجب تغییر برداشت متفکران از عدالت و رشد و در نتیجه تغییر ساختار مالکیت مطلوب و مورد نظر آنها شده است. (خلاصه چارچوب نظری در نمودار شماره ۱ ارائه شده است). بر اساس چارچوب تحلیلی فوق و در راستای دستیابی به پرسش‌های مورد نظر این پژوهش با توجه به چهار شاخص و معیار یعنی: ساختار مالکیت، نسبت این ساختار با عدالت و رشد اقتصادی و علل تحول این ساختار به بررسی نظریات متفکران در طی تاریخ اندیشه اقتصادی پرداخته‌ایم. از این شاخص‌ها جهت دسته‌بندی کردن نظریات متفکران و قابل مقایسه کردن آراء آنها استفاده شده است.

نمودار شماره ۱: مبنای نظریه‌پردازی متفکران و علل تحول ساختار مالکیت در اندیشه‌ها

در فصل اول به بررسی اندیشه متفکران از دوران باستان تا پایان قرون وسطی پرداخته شده است. دغدغه اصلی اندیشمندان در این دوره عدالت است. وجه اشتراک دیدگاهها در این دوره از تاریخ، تاکید بر ساختار مالکیت خصوصی محدود است. عوامل تاثیرگذار بر دیدگاه متفکران در این مرحله از تاریخ، تحولات در الهیات مسیحی، یهودی، فلسفه یونانی و حقوق رومی در کنار تغییرات در عینیت اقتصادی و سیاسی بوده است. در تعالیم انبیای بنی اسرائیل بر حفظ و ادای حقوق مالکیت تاکید شده است ولی در اندیشه فلاسفه یونانی و متفکران مسیحی تاکید اصلی بر حفظ حقوق مالکیت بوده و ادای حقوق مالکیت و تلاش برای کاهش نابرابریها به انگیزه های اخلاقی واگذار شده است یا این که نابرابریها طبیعی تلقی شده است. ساختار مالکیت مبتنی بر عدالت در این دوره با رشد اقتصادی هماهنگی داشته ولی در اواخر این دوره به علت بروز مفاسد سیاسی، اقتصادی و دینی در کلیسای کاتولیک، این ساختار به عنوان مانعی در مقابل رشد اقتصادی تبدیل گردید.

در فصل دوم به بررسی علل تغییر دغدغه اندیشمندان از عدالت به رشد اقتصادی پس از رنسانس تا قرن هجدهم پرداخته شده است. وجه اشتراک دیدگاهها در این دوره، تاکید بر ساختار مالکیت خصوصی مطلق جهت بسترسازی برای رشد اقتصادی است. عوامل تاثیرگذار بر تحولات مالکیت در این مقطع، پیدایش نهضت اصلاح دینی، جایگزینی فتوالیسم توسط سرمایه‌داری تجاری و شکل‌گیری انقلاب علمی است که خود آنها متأثر از تحولات واقع شده در عینیت (انقلاب‌های دریانوردی و تجاری) و نیز تحولات فلسفی و دینی بوده است. با دور شدن از اندیشه‌های دینی و اخلاقی، عدالت به حفظ حقوق مالکیت محدود شده که البته با رشد اقتصادی مورد نظر متفکران این دوره سازگار است.

در فصل سوم دیدگاه‌های متفکران در مکاتب فیزیوکراسی و کلاسیک مورد بررسی قرار گرفته است. در این دوره نیز همچنان بر ساختار مالکیت خصوصی مطلق و حفظ حقوق مالکیت جهت بسترسازی برای رشد اقتصادی تاکید می‌شود. تحولات فلسفی، الهیات طبیعی و پیامدهای انقلاب‌های علمی و صنعتی از مهم‌ترین عوامل تاثیرگذار بر نظریات متفکران این دوره بوده است. در انتهای این فصل زمینه تغییر دیدگاه کلاسیک‌ها درباره مالکیت، عدالت و رشد مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل چهارم علل تاکید متفکران سوسیالیست قرن نوزدهم بر عدالت توزیعی به جای رشد اقتصادی تحلیل شده است. تحولات واقع شده در عینیت اقتصادی متأثر از ظهور پیامدهای انقلاب صنعتی در کنار تحولات فلسفی و سیاسی باعث می‌شود که این متفکران، ساختار مالکیت موجود در این دوره را مانع تحقق عدالت دانسته و تغییر آن را ضروری شمارند. تاکید آنها بر عدالت توزیعی است و ساختار مالکیت خصوصی مطلق را نقد کرده و خواستار جایگزینی آن با یکی از موارد زیر می‌شوند: ساختار مالکیت خصوصی محدود، ساختار مالکیت تعاونی یا اجتماعی، الغای مالکیت خصوصی. تفریط این متفکران نسبت به مالکیت خصوصی در مقابل افراط متفکران کلاسیک، در کنار زیربنای مادی و غیر دینی غلب اندیشه‌های سوسیالیستی، عکس‌العمل‌های فراوانی را به همراه داشت.

در فصل پنجم به بررسی واکنش متفکران مختلف به نظریات سوسیالیست‌ها درباره ساختار مالکیت، عدالت و رشد از اواخر قرن نوزدهم تا عصر حاضر پرداخته شده است. برخی از متفکران در این دوره بر ساختار مالکیت خصوصی محدود

براساس عدالت توزیعی در کنار عدالت مبادله‌ای و تولیدی فائل هستند. گروهی دیگر ساختار مالکیت خصوصی مطلق و حفاظت از آن را پذیرفته و عدالت توزیعی و هرگونه محدودیت نسبت به مالکیت خصوصی را رد کرده و غیر عادلانه و مخالف رشد تلقی می‌کنند. عوامل مؤثر بر تحولات ساختار نظری مالکیت در این دوره علاوه بر واکنش نشان دادن به سوسیالیسم، تحولات واقع شده در فلسفه سیاسی و نظریه اقتصادی می‌باشد. در این دوره همچنین شاهد احیای اندیشه‌های دینی در تفکرات اقتصادی و اجتماعی هستیم که تحت عناوینی چون اقتصاد اسلامی، اقتصاد مسیحی و اقتصاد یهودی مطرح شده است.

در فصل ششم به بررسی ساختار مالکیت در اندیشه اقتصاد اسلامی معاصر پرداخته شده است. وجه اشتراک دیدگاه متفکران مسلمان، اعتقاد به ساختار حقوق مالکیت خصوصی محدود و عدالت توزیعی همراه با عدالت تولیدی می‌باشد. مهم‌ترین عامل تاثیرگذار بر طرح این نظریات، واکنش به نظام‌های اقتصادی مادی سرمایه‌داری و سوسیالیسم و طرح نظام اقتصادی اسلام جهت سازماندهی کشورهای اسلامی بوده است. در این فصل ضمن نقد ساختار مالکیت سرمایه‌داری بر مبنای نظریه عدالت شهید صدر، تاکید می‌کنیم که دین به‌طور کلی و اسلام به‌طور خاص با تعریف صحیح و کاملی که از عدالت مطرح می‌کند ساختار مالکیتی را پیشنهاد می‌دهد که رشد عادلانه را به‌دنبال دارد. همچنین مبنای اصلی در تعریف عدالت و ساختار مالکیت در اندیشه دینی، تعالیم الهی است که از طریق وحی بر پیامبران نازل شده است.

مقدمه

وجود تضاد و تعارض بین نفع شخصی و نفع عمومی همچنین بین خودخواهی و نوع دوستی و نیز بین کارایی و برابری یا بین رشد اقتصادی و عدالت موضوعاتی هستند که ذهن بزرگ‌ترین متفکران تاریخ بشر را به خود مشغول کرده است و جستجوی راه‌حلی برای برطرف نمودن تعارض میان این مفاهیم و سازگار کردن و هماهنگ نمودن آنها در مسیری که موجبات رشد و تعالی نظام‌های اجتماعی را فراهم سازد، همواره از جمله دغدغه‌های اصلی فلاسفه، دانشمندان الهیات، حقوق‌دانان، عالمان سیاست و اقتصاددانان بوده است. مفهوم کلیدی و ارتباط‌دهنده این موضوعات به یکدیگر، مالکیت است.

میل به تملک، خودخواهی و جستجوی نفع شخصی از جمله امیال ذاتی و فطری انسان‌هاست.^۱ بدون چنین تمایلی، هیچ فعالیت اقتصادی انسانی امکان‌پذیر نیست.^۲ دنبال کردن این میل فی نفسه نامطلوب نیست و زمینه‌ساز افزایش کارایی و رشد اقتصادی از طریق افزایش انگیزه کار و تلاش و بهره‌وری و پس‌انداز و سرمایه‌گذاری می‌شود. اما ویژگی میل به تملک، نامحدود بودن و سیری‌ناپذیری آن است که باعث به مخاطره افتادن نفع عمومی و آسیب دیدن اخلاق نوع‌دوستی و نهایتاً وقوع نابرابری‌های

---

۱ - صدر، محمد باقر، *اقتصاد ما*، جلد اول، ترجمه محمد کاظم موسوی، انتشارات برهان و انتشارات اسلامی، ۱۳۵۰، ص ۴۳۹.

2 - Tamari, Meir, (1997), "The Challenge of Wealth: Jewish Business Ethics", *Business Ethics Quarterly*, Volume 7. Issue 1.

اقتصادی و بروز ظلم و ستم در نظام‌های اجتماعی می‌شود. این همه، از طریق تجاوز و تعدی به منافع دیگران، نادیده گرفتن نیازهای هموعان و انباشت نامتعادل ثروت در جامعه که موجب پیدایش قدرت و تسلط بر دیگران می‌شود، اتفاق می‌افتد.

اگر همه چیز در طبیعت به فراوانی و به‌طور نامحدود یافت می‌شد، یعنی کمیابی وجود نداشت، مشکلی پیش نمی‌آمد و یا اگر برای همه نیازهای آدمی حد و مرزی مقرر بود، باز نگرانی موردی نداشت. اما ثروت‌ها و مواهب طبیعت نامحدود نیست و به‌همین سبب رقابت و تنازع بر سر تصاحب آنها در می‌گیرد.^۱ مهمترین سوالی که در این زمینه برای اندیشمندان بزرگ در طی تاریخ همواره مطرح بوده این است که چگونه ساختار مالکیت باید طراحی شود و چگونه مالکیت باید بین افراد جامعه توزیع و تقسیم شود که هم کارا باشد و هم عادلانه، هم تامین‌کننده نفع شخصی افراد باشد و هم تضمین‌کننده نفع عمومی، هم میل ذاتی خودخواهی را ارضا کند و هم حس نوع‌دوستی را در جامعه تقویت نماید و در یک کلام، هم رشد اقتصادی را به همراه داشته باشد و هم برقرار کننده عدالت در جامعه باشد. در ضمن این سوال، سوالات دیگری نیز درباره ابعاد مختلف مالکیت مطرح می‌شود:^۲

- ۱- مالکیت چگونه بدست می‌آید؟ (منشأ و سرچشمه مالکیت)
  - ۲- آیا مالکیت اشیاء باید خصوصی باشد یا اشتراکی و توجیهاات مربوط به هر یک کدامند؟ به عبارت دیگر چه کسانی می‌توانند مالک اشیاء باشند؟ (انواع مالکیت از نظر مالک دارایی)
  - ۳- چه چیزهایی می‌تواند به مالکیت درآید؟ (چیزهای مورد تملک)
  - ۴- مالک از چه حقوقی برخوردار است؟ (حقوق مالکیت)
  - ۵- تعیین و حفاظت از حقوق مالکیت بر عهده مالک است یا جامعه یا دولت؟ (اجرا و اعمال حقوق مالکیت)
- ابعاد مختلف مالکیت مشخص‌کننده ساختار مالکیت در نظریات و نظام‌های اقتصادی می‌باشد و در این پژوهش اصطلاح مفهوم مالکیت مترادف با ساختار مالکیت، نهاد مالکیت و نظام مالکیت که در برگیرنده ابعاد مختلف فوق می‌باشد، به کار رفته است.

۱ - موحد، محمد علی، در هوای حق و عدالت: از حقوق طبیعی تا حقوق بشر، نشر کارنامه، ۱۳۸۱، ص ۲۷.
 ۲ - Carruthers, Bruce G. and Laura Ariovich, 2004, "The Sociology of Property Rights", Nnu. Rev. Sociol. 30:23-46.

در طول تاریخ اندیشمندان مختلف با توجه به تعریف خود از عدالت، سعی در پاسخگویی به سوالات فوق کرده‌اند. اما پس از گذشت ۲۵۰۰ سال اندیشه درباره عدالت، هیچ توافقی درباره اینکه «عدالت چیست» در میان اندیشمندان حاصل نشده است.^۱ در نتیجه درباره مفهوم مطلوب مالکیت نیز هیچ اجماعی در میان اندیشمندان حاصل نشده است.

علت وجود اختلاف نظر بین صاحب‌نظران اقتصادی درباره مفاهیم مهم مالکیت و عدالت در تحولات اندیشه اقتصادی چه بوده است؟ این سوال، پرسش اصلی این پژوهش می‌باشد که با مطالعه تحولات اندیشه‌های اقتصادی صاحب‌نظران تاثیرگذار درباره مفهوم مالکیت و عدالت از دوران باستان تا عصر حاضر، سعی در نزدیک شدن به پاسخ آن خواهیم نمود. پاسخ کلی پرسش فوق این است که: تغییر و تحول در اندیشه فلسفی، حقوقی و سیاسی صاحب‌نظران در کنار تغییر در جهان‌بینی و ایدئولوژی آنها در نتیجه تحولات دینی و علمی، مانند تحولات به وجود آمده در مسیحیت مانند نهضت اصلاح دینی، پروتستانتیزم، وقوع انقلاب علمی، پیدایش الهیات طبیعی و نیز تغییر شرایط عینی زندگی اجتماعی در پی تغییرات جمعیتی و تکنولوژیکی مانند تغییر زندگی اقتصادی از کشاورزی به تجاری و صنعتی، موجب تغییر در اندیشه‌های اقتصادی و مخصوصاً تغییر در مفاهیم مالکیت و عدالت شده است.

لازم به ذکر است که هدف اصلی این پژوهش تحلیل علل تغییر عینیت اقتصادی و ذهنیت و جهان‌بینی اندیشمندان در طول تاریخ نیست بلکه بررسی تاثیر این تغییرات بر مفاهیم مالکیت و عدالت مد نظر ما قرار دارد. فرضیه‌ای که در این پژوهش سعی در ارزیابی آن خواهیم داشت عبارت است از این که مفهوم مالکیت در اندیشه متفکران بزرگ تاریخ، در واکنش به شرایط موجود اقتصادی در عصرشان و ملهم از رشد و توسعه دیدگاههای فلسفی، به منظور رفع موانع رشد اقتصادی و برقراری عدالت در توزیع درآمد و ثروت تغییر یافته است. به عبارت دیگر، هر زمان که نظام مالکیت موجود در جامعه مانعی بر سر راه رشد اقتصادی بوده یا موجب بروز بی‌عدالتی در توزیع درآمد و ثروت شده است، اندیشمندان با تغییر مفهوم مالکیت (با توجه به ابعاد مختلف مالکیت) و پیشنهاد نظام مالکیتی جدید در صدد رفع موانع رشد اقتصادی و تامین عدالت در توزیع درآمد و ثروت برآمده‌اند.

---

1 - Harris, J.W, 2002, *Property and Justice*, Clarendon Press, Oxford.

با توجه به عدم ثبات ذهنیت اندیشمندان در زمینه‌های فلسفی، حقوقی و سیاسی در نتیجه کاوش‌های عقلی مداوم آنها و نیز با توجه به عدم ثبات ایدئولوژی و جهان‌بینی اندیشمندان و همچنین با توجه به تغییرات مستمر عینیت اقتصادی جوامع در نتیجه تحولات روز به روز تکنولوژی و دانش بشری، مفهوم مالکیت نیز ثابت نخواهد ماند و همچنان تغییر خواهد یافت.

در مورد اهمیت این پژوهش باید خاطر نشان نمود که، مرز دانش اقتصاد حقوق مالکیت، بررسی دلایل و چگونگی شکل‌گیری، تغییر و تکامل نهاد مالکیت در طی زمان و در بین کشورهای مختلف می‌باشد. به عبارت دیگر نهاد مالکیت درون‌زا در نظر گرفته می‌شود و سعی در کشف قانونمندی تحولات آن در زمان‌ها و مکان‌های مختلف صورت می‌گیرد. با توجه به اینکه تغییرات نهاد مالکیت، عامل اصلی تحولات اقتصادی و اجتماعی مخصوصاً در مورد رشد اقتصادی و توزیع درآمد و ثروت است، مطالعه تاریخی تحولات نهاد مالکیت ضمن کمک به درک دلایل رشد و افول کشورهای مختلف، به شناسایی مهمترین محورهای اختلاف نظر (مالکیت و عدالت) بین مکاتب و نظام‌های اقتصادی مختلف منجر شده و درک ابعادی از نظام اقتصادی اسلام را که مرتبط با مالکیت و عدالت می‌باشد، تسهیل می‌نماید.

با توجه به اهداف مورد نظر برای پژوهش حاضر، پرسشها و فرضیه‌های زیر ارائه می‌گردد:

علت وجود اختلاف نظر بین صاحب‌نظران اقتصادی درباره مفاهیم مهم مالکیت، عدالت و رشد در تحولات اندیشه‌ها و نظام‌های اقتصادی چه بوده است؟

در پاسخ به سؤال فوق، فرضیه‌های زیر جهت بررسی و ارزیابی مطرح می‌شود:

- مفهوم مطلوب مالکیت در اندیشه متفکران بزرگ، در واکنش به شرایط موجود اقتصادی در عصرشان و ملهم از رشد و توسعه دیدگاههای فلسفی، به‌منظور رفع موانع رشد اقتصادی و برقراری عدالت در توزیع درآمد و ثروت تغییر یافته است.

- ویژگی‌ها و پیامدهای نظام مالکیت در ساختار سرمایه‌داری معاصر با موازین عدالت در اقتصاد اسلامی ناسازگار است.

اهداف پژوهش حاضر را به‌صورت زیر می‌توان خلاصه نمود:

تبیین پیوند مالکیت و عدالت در توزیع درآمد و ثروت از یک سو و ارتباط مالکیت با رشد اقتصادی از سوی دیگر در تحولات اندیشه‌ها و نظام‌های اقتصادی، هدف اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

اهداف فرعی پژوهش نیز عبارتند از:

۱- نزدیک شدن به مفهومی از مالکیت که بسترساز رشد و توزیع عادلانه درآمد و ثروت باشد.

۲- درک ارتباط تحولات تاریخی دین مسیحیت با تحولات مفهوم مالکیت در اندیشه اقتصادی

با توجه به سوال اصلی، سوالات فرعی و اهداف در نظر گرفته شده برای پژوهش حاضر، پیشینه موضوع باید شامل مطالعاتی شود که به یکی از موارد زیر پرداخته باشد:

۱- به بررسی رابطه مالکیت با رشد اقتصادی پرداخته باشد.

۲- علل تحولات مفهوم مالکیت را در طی تاریخ بررسی کرده باشد.

۳- رابطه ساختار مالکیت و نظام‌های اقتصادی را تحلیل نموده باشد.

۴- نسبت ساختار مالکیت و عدالت را تبیین کرده باشد.

۵- پیوند میان حقوق مالکیت با اندیشه‌های اقتصادی اسلام و مسیحیت را بررسی نموده باشد.

در ادامه ضمن اشاره به برخی از کارهای صورت گرفته در زمینه طبقه‌بندی فوق، نوآوری‌ها و دستاوردهای پژوهش حاضر را نسبت به مطالعات قبلی مورد تاکید قرار می‌دهیم. ابتدا برخی از مطالعات انجام شده در خارج مرور می‌شود و پس از آن تعدادی از مطالعات صورت گرفته در داخل بررسی خواهد شد.

ادوین وستی در مقاله‌ای تحت عنوان: "حقوق مالکیت در تاریخ اندیشه اقتصادی: از لاک تا جان استوارت میل"^۱ پیشینه تاریخی مفهوم حقوق مالکیت و بحث‌های اطراف آن را با مروری بر کارهای اقتصاددانان و فلاسفه درباره مالکیت از قرن هفدهم تا قرن نوزدهم بررسی می‌نماید. ایشان از بررسی نظرات متفکران این دوره دو عقیده کلی درباره حقوق مالکیت استخراج می‌کند: یکی بر مبنای قانون طبیعی یا حقوق طبیعی جان لاک، فیلسوف سیاسی قرن هفدهم است که در نوشته‌های آدام اسمیت در

---

1 - Westi, Edwin G. (2001), Property Rights in the History of Economic Thought: From Locke to J. S. Mill, Carleton Working Papers, RePEc:car:carcp:01-01.

قرن هجدهم ظاهر می‌شود. دیگری بر مبنای فلسفه مطلوبیت‌گرایی جرمی بنتام است که بر نوشته‌های جان استوارت میل در قرن نوزدهم تأثیر می‌گذارد.

پیتر گارنسی، در کتابی تحت عنوان: «تفکر درباره مالکیت: از دوران باستان تا عصر انقلاب»^۱ در مطالعه‌ای تاریخی، کارهای فلاسفه، دانشمندان الهیات و حقوقدانان را درباره رژیم‌های مختلف مالکیت، منشا مالکیت خصوصی و نحوه انتقال از نظام اشتراکی اولیه به مالکیت خصوصی، دلایل مشروعیت و حقانیت مالکیت خصوصی را از دوران باستان تا عصر انقلاب فرانسه، بررسی و تحلیل می‌کند.

ویلیام کینگ استون در مقاله‌ای تحت عنوان "حقوق مالکیت و ایجاد عالم مسیحیت"^۲، با بررسی عوامل فرهنگی در شکل‌گیری حقوق مالکیت و تأثیر عوامل مذهبی بر تحولات این حقوق مخصوصاً تحت تأثیر تحولات مسیحیت، این پرسش را مطرح می‌کند که چگونه می‌توان حقوق مالکیتی بدست آورد که هم کارا باشد و هم عادلانه؟ در پاسخ می‌گوید در این زمینه اطلاعات کمی داریم ولی پیشنهاد می‌کند که اولاً باید نفع شخصی هنگام عمل در چارچوب قوانین رعایت شود و ثانیاً نوع دوستی باید هنگام تدوین قوانین مراعات گردد.

استون معتقد است نوع‌دوستی در کنار نفع شخصی از تحریف نظام حقوق مالکیت جلوگیری می‌کند. به نظر استون، حقوق مالکیت مطلق با کارایی سازگار است ولی در صورت فقدان ارزش‌های معنوی و اخلاقی مذهبی که ثروت را به طرف اهداف اجتماعی هدایت می‌کنند، این حقوق با عدالت ناسازگار خواهند بود. با رو به زوال رفتن اعتقادات در جامعه مدرن، حقوق مالکیتی بنا شده است که نیاز به اصلاح و بهبود دارد. استون در نهایت پیشنهاد می‌کند در جامعه‌ای که کمتر توسط ارزش‌های معنوی شکل گرفته است، حقوق مالکیت باید بر یک مبنای محدود پی‌ریزی شود.

داگلاس نورث در کتابی تحت عنوان «ساختار و دگرگونی در تاریخ اقتصادی»^۳ چارچوب جدیدی بر مبنای نظریه نهادگرایی برای تحلیل تاریخ ده هزارساله اقتصاد از

1 - Garnsey, Peter, (2007), Thinking about Property: From Antiquity to the Age of Revolution, University of Cambridge.

2 - Kingston, William, (1992), Property Rights and the Making of Christendom, Journal of Law & Religion, Vol. 9, No.2 .

۳ - نورث، سی. داگلاس، ساختار و دگرگونی در تاریخ اقتصادی، ترجمه غلامرضا آزاد ارمکی، تهران: نشر نی، اول، ۱۳۷۹.

زمان شروع کشاورزی تا قرن بیستم ارائه می‌کند. عناصر سازنده نظریه نهادهای نورث برای تبیین عملکرد نظام‌های اقتصادی در تاریخ عبارتند از:

- نظریه‌ای در باب حقوق مالکیت که انگیزه‌های فردی و گروهی را در نظام مشخص می‌سازد.
- نظریه‌ای در باب دولت، زیرا دولت است که حقوق مالکیت را تعریف و اجرا می‌کند.
- نظریه‌ای در باب ایدئولوژی که تعیین می‌کند چگونه ادراک‌های متفاوت از واقعیت بر عکس‌العمل افراد در برابر وضعیت عینی در حال تغییر و بر عادلانه یا ناعادلانه خواندن نظام تاثیر می‌گذارد.

نورث ضمن تاکید بر تاثیرگذاری ساخت نهادی بر عملکرد اقتصادی (تولید و توزیع) به بررسی عوامل موثر بر تغییر ساخت نهادی با توجه به تغییر عوامل تولید، رشد جمعیت و تحولات در فن آوری می‌پردازد. داگلاس نورث در این کتاب علل تحول حقوق مالکیت را در ارتباط با عملکرد نظام‌های اقتصادی در تاریخ بررسی می‌کند. گرچه نورث به عوامل ایدئولوژیکی و معرفتی تاثیرگذار بر تحول حقوق مالکیت واقف است ولی تمرکز اصلی ایشان بر عوامل عینی می‌باشد. همچنین دغدغه اصلی نورث در این کتاب بررسی نظام‌های اقتصادی در عمل می‌باشد نه مطالعه نظری نظام‌های اقتصادی.

فلیسین شاله در «تاریخ مالکیت»^۱ نظریه‌های معروف راجع به مالکیت و سیر تکاملی آن را بدون اظهار نظر شخصی یا جانبداری از نظریه به‌خصوصی تشریح می‌کند. شاله تحولات نظری مالکیت را در بین اقوام بدوی، یونان و روم قدیم، نزد قوم بنی‌اسرائیل، در قرون وسطا، در دوره رنسانس، در قرون ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ بررسی می‌کند.

نکته برجسته‌ای که شاله در طی تمام تاریخ مالکیت مشاهده می‌کند این است که بشر به‌طور شدید و عمیق به تملک نیاز دارد و غریزه تملک در تمام جوامع بشری صورت اجتماعی پیدا کرده است. شکل اجتماعی تملک به‌صورت حق مالکیت مطرح شده است. حق مالکیت همواره مطابق قانون تعیین شده است و در هر جامعه‌ای بر حسب نوع سازمان اجتماعی حاکم بر آن، مقررات جداگانه‌ای داشته است. بر اساس

---

۱ - شاله، فلیسین، تاریخ مالکیت، ترجمه فخری ناظمی، کتابفروشی علمی، ۱۳۲۸.

یافته‌های شاله، تاریخ نشان می‌دهد که در نتیجه تغییرات سازمان‌های اجتماعی، حق مالکیت دائما در حال تغییر و تحول بوده است و در هر دوره‌ای بر حسب عقاید مذهبی یا قیود اخلاقی و رسوم منتج از آن، یا با توجه به تشکیلات خانوادگی و حکومتی یا شیوه‌های تولید و مبادله و تحولاتی که در نتیجه پیشرفت علم و صنعت در دنیا به وجود می‌آمده این حق نیز تحول و تکامل پیدا کرده است.

قدیمی‌ترین مطالعه در زمینه نسبت میان ساختار مالکیت و رشد و توسعه اقتصادی در ایران رساله دکتری مهدی پازوکی است که قبل از انقلاب در دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران تالیف و تحت عنوان «تحقیق در رابطه نظام حقوقی و توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران»^۱ منتشر شده است. پازوکی ضمن بررسی ساختار مالکیت در ایران قبل از اصلاحات ارضی، به دو سوال پاسخ می‌دهد. اول این که آیا حدود اختیارات مالک نامحدود و مطلق است یا این که بر آن محدودیت‌هایی تحمیل شده است؟ پازوکی در پاسخ به این سوال معتقد است که حدود اختیارات مالکین در ایران مطلق و نامحدود نیست و از دو جهت بر آن محدودیت‌هایی وارد شده است. یکی از جهت حفظ منافع خصوصی مالکین مجاور و دیگری از جهت حفظ و صیانت مصالح عمومی.

سوال دومی که پازوکی مورد بررسی قرار می‌دهد این است که آیا مالکیت خصوصی مانع توسعه اقتصادی است؟ پاسخ پازوکی این است که مالکیت خصوصی یکی از ارکان نظام حقوقی ایران است که اساسا از نظر ماهیت با توسعه اقتصادی و اجتماعی منافات و تضادی ندارد ولی به مرور زمان و در اثر تحولات و اوضاع و احوال خاص و بسط و گسترش مالکیت‌های بزرگ مخصوصا در اموال غیرمنقول و پیدایش عمده مالکی در روستاها و باقی ماندن قشر بسیار بزرگی از مردم به صورت زارع و مزدور بنا به دلایل سیاسی و اجتماعی و اقتصادی این نظام قابلیت انعطاف خود را نسبت به توسعه اقتصادی و اجتماعی از دست داده و برای بقای خود به اجبار باید تعدیلات اساسی و بنیادی به صورت برنامه‌های اصلاحات ارضی و غیره بر آن وارد آید.

---

۱ - پازوکی، مهدی، تحقیق در رابطه نظام حقوقی و توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران، تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۵۵.

هاشم بزنگانی^۱ با بهره‌گیری از ادبیات اقتصاد نهادگرا و رویکرد حقوق مالکیت تاثیر کیفیت حقوق مالکیت را بر عملکرد (رشد) اقتصادی ایران بررسی می‌نماید. مطالعه ایشان شامل دو مرحله می‌شود. ابتدا تحول حقوق مالکیت در دوره‌های مهم تاریخ ایران یعنی دوره صفویه، قاجاریه، پهلوی و جمهوری اسلامی را به روش استدلال مقایسه‌ای تبیین می‌نماید. سپس با ارائه یک مدل رشد ساختاری فرضیه خود را در دوره ۱۳۵۳-۱۳۸۳ در معرض آزمون تجربی قرار می‌دهد. نتایج مطالعه بزنگانی نشان می‌دهد که جامعه ایران فاقد ساختار حقوق مالکیتی است که اقتصاد را به سمت کارایی منابع سوق دهد و به تولید و مبادلات ثبات و اطمینان بخشد. به عبارت دیگر سستی ترتیبات حقوق مالکیت در ایران از عمده‌ترین موانع نهادی انباشت سرمایه و رشد به‌شمار می‌رود.

علی صدارت و مهدی نراقی در کتاب «تحول حقوق مالکیت و مالکیت معنوی در پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی»^۲ ابتدا مروری بر تحول تاریخی مالکیت انجام می‌دهند و سپس نظریه‌های مشهور درباره مالکیت را بررسی می‌کنند. در ادامه ضمن مطالعه تاریخ مالکیت در ایران، به تحلیل علل تحول و دگرگونی در مالکیت و مالکیت معنوی در دوره پهلوی می‌پردازند.

با توجه به مرور انجام شده بر مطالعات مرتبط با موضوع پژوهش در داخل و خارج نکات زیر روشن می‌شود:

الف- کارهای انجام شده عمدتاً نقش دین و تحولات دینی را در تحولات ساختار مالکیت نادیده گرفته‌اند. البته برخی از مطالعات، تحولات مسیحیت را مورد توجه قرار داده‌اند.

ب- مطالعات انجام شده یا بر رابطه ساختار مالکیت با عدالت تاکید داشته‌اند یا بر نسبت میان ساختار مالکیت و رشد اقتصادی متمرکز شده‌اند ولی رابطه سه جانبه و متقابل مالکیت، عدالت و رشد را بررسی نکرده‌اند.

۱ - بزنگانی، هاشم، بررسی تاثیر حقوق مالکیت بر رشد اقتصادی ایران، رساله کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه مفید، ۱۳۸۵.

۲ - صدارت، علی، تحول حقوق مالکیت و مالکیت معنوی در پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات، ۱۳۵۵.

ج- نقطه شروع بررسی‌های تاریخی عمدتاً یونان باستان و تعالیم مسیحیت بوده است و کمتر به تعالیم یهودیت و اسلام پرداخته شده است.

د- کارهای انجام شده غالباً یا به تاثیر عوامل عینی بر تحولات ساختار مالکیت پرداخته‌اند یا به اثر عوامل ذهنی و معرفتی بر تحولات ساختار مالکیت متمرکز شده‌اند ولی تاثیر همزمان عوامل عینی و ذهنی را بر این تحولات ملاحظه نکرده‌اند.

بنابراین نوآوری‌های این پژوهش را نسبت به سایر مطالعات انجام شده می‌توان به صورت زیر خلاصه نمود. در این پژوهش:

- نقش دین و تحولات دینی در تحولات ساختار مالکیت دیده می‌شود.
- رابطه سه جانبه‌ای بین مالکیت در ارتباط با عدالت و رشد ملاحظه می‌شود.
- نقطه شروع را نه تفکرات عقلانی فلاسفه یونان بلکه تعالیم یهودیت می‌داند.
- عمدتاً به تحولات نظری ساختار مالکیت در نظریات متفکران پرداخته می‌شود و تحولات عینی ساختار مالکیت در نظام‌های اقتصادی کمتر مطالعه می‌شود.
- تاثیر همزمان عوامل عینی و ذهنی بر تحولات ساختار مالکیت بررسی می‌شود.
- چارچوبی تحلیلی برای بررسی تحولات نظام‌ها و نظریه‌های اقتصادی در طی تاریخ فراهم می‌شود.

به‌طور کلی در این پژوهش برای شناسایی از روش اسنادی (کتابخانه‌ای) استفاده می‌شود. از آنجا که مالکیت موضوعی است که در فصل مشترک فلسفه، علوم سیاسی، حقوق، الهیات و اقتصاد قرار گرفته است، منابع مورد استفاده در این پژوهش علاوه بر تاریخ تحولات اندیشه‌ها و نظام‌های اقتصادی، در برگیرنده منابع فلسفی، سیاسی، حقوقی و الهیاتی نیز می‌شود.

به‌منظور بررسی و ارزیابی فرضیه‌های پژوهش، با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و نیز مطالعه تاریخی، به بررسی دیدگاه‌های اندیشمندان بزرگ فلسفی، سیاسی، دین شناسان، حقوقدانان و اقتصاددانان در زمینه مالکیت و در طی تاریخ می‌پردازیم. به موضوع عدالت و رشد نیز تا آنجا که به مالکیت مربوط می‌شود، پرداخته خواهد شد. این پژوهش در شش فصل اصلی، یک مقدمه و یک نتیجه‌گیری تدوین شده است. در فصل اول به بررسی نسبت میان ساختار مالکیت و عدالت اقتصادی از دوران باستان تا پایان قرون وسطی پرداخته شده است. در فصل دوم زمینه‌های تغییر یافتن تاکید متفکران از رابطه مالکیت و عدالت به مالکیت و رشد اقتصادی مطالعه شده است. فصل

سوم به نسبت میان ساختار مالکیت و رشد اقتصادی در مکاتب فیزیوکراسی و کلاسیک می‌پردازد. فصل چهارم به رابطه میان ساختار مالکیت و توزیع درآمد، فقر و عدالت از دیدگاه مکتب سوسیالیسم اختصاص داده شده است. در فصل پنجم عکس‌العمل به مارکسیسم و دلالت‌های آن برای ساختار مالکیت، عدالت و رشد اقتصادی بررسی شده است. فصل ششم ضمن تحلیل نسبت میان ساختار مالکیت با عدالت و رشد اقتصادی از دیدگاه متفکران مسلمان به ارزیابی فرضیه دوم پژوهش بر مبنای نظریات شهید صدر درباره ساختار مالکیت، عدالت و رشد اقتصادی می‌پردازد.